

ევგენი ჭანიშვილი

თსუ

თბილისის ამირათა ისტორია ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით

ქართული სამეფოებისგან განსხვავებული გზა განვლო იმ პოლიტიკურმა ერთეულმა, რომელიც თბილისის საამიროს¹ სახელით არის ცნობილი. როგორც ცნობილია, მურვან ყრუს ლაშქრობის შემდეგ, ქართლში არაბი მოხელის, ამირას ხელისუფლება დამკვიდრდა. თბილისის საამიროს სამი მმართველი დინასტია განაგებდა: შუბიანთა, შაბანიანთა და ჯაფარიანთა. მათგან საკუთარი სახელით მოჭრილი მონეტები მხოლოდ ჯაფარიანებმა დაგვიტოვეს. აღნიშნული დინასტიის მმართველთა სახელების და მათი ზეობის წლების უმეტესობას სწორედ ნუმიზმატიკური მასალები გვაძინებს. X საუკუნის დასაწყისიდან უკვე ნათელია არაბთა სახალიფოს დაკნინება და სწორედ ამ პერიოდიდან თბილისის ამირები სახალიფოსადმი ურჩობას იწყებენ და თბილისურ დირჰამებზე ხალიფას სახელთან ერთად საკუთარ სახელებსაც ათავსებენ. ჩვენი მიზანია ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით განვიხილოთ პოლიტიკური ვითარება და ყველა ის ისტორიული პირი, რომელიც განაგებდა თბილისის საამიროს და რომელთა მოღვაწეობაც მნიშვნელოვანი იყო არაბთა ბატონობის პერიოდის თბილისის ისტორიისთვის.

თბილისის პირველი ამირა, რომელმაც თბილისში საკუთარი სახელით მონეტა მოჭრა, მანსურ ბ. ჯაფარი იყო. მანსურ ბ. ჯაფარის დირჰამი (სურ. 3) 342 წლის ჰიჯრით (953/54) არის დათარიღებული, მაგრამ ამირა მანსური არ იყო პირველი არაბი, რომელმაც საკუთარი სახელით და ამირას ტიტულით თბილისში მოჭრა მონეტა. როგორც აღმოჩნდა, ჯერ კიდევ ორი საუკუნით ადრე მერვან ბ. მუჰამადის (ქართული წყაროებით მურვან ყრუს) საქართველოში გამანადგურებელი ლაშქრობის შემდეგ (735-737 წლებში),

¹ საქართველოს ისტორია. ტ. II. თბ. 2012, გვ. 223.

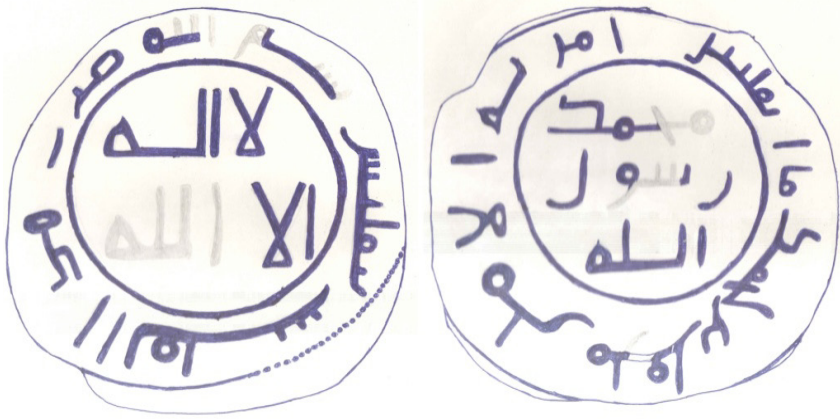
მან თბილისის ზარაფხანაში გამოუშვა ფელსების საკუთარი ემისია (სურ. 1).
ვიძლევეთ ფელსის აღწერილობას:

სურ. 1

შუბლი:	لا اله الا الله	არ არს ღმერთი გარდა ალლაჰისა
ირგვლივ:	بسم الله ضرب هذا الفلص بتفليس خاز	სახელითა ალლაჰისა იჭე- და ეს ფელსი თფილისს
ზურგი:	محمد رسول الله	მუჰამადი მოციქულია ალლაჰისა
ირგვლივ:	مما امر به الامير مروان بن محمد هذا الفلص	ეს ფელსი რომელიც არის ამირა მარვან იბნ მუჰამა- დის

ვიძლევეთ ასევე აღნიშნული ფელსის რეკონსტრუქციას (სურ. 2):

სურ. 2

აღნიშნული მონეტა ტიუბინგენის უნივერსიტეტის ისლამური ნუმიზმატიკის კვლევითი ცენტრის ნუმიზმატიკურ კოლექციაში ინახება.² იგი საქართველოში პირველად გამოაქვეყნა და აღწერა ი. ფალავამ.

ეს ფელსი მასზე დატანილი ლეგენდებისა და კალიგრაფიის სტილით ომაიანთა ხანის ფელსებს განეკუთვნება. შესაბამისად ეს ფელსი სწორედ მურვან ყრუს უკავშირდება, მართალია ომანიდური ფელსების უძრავლესობა ანონიმურია და რომელიმე კონკრეტული ამირას ან ხალიფას სახელს იშვიათად ატარებს, მაგრამ მერვან ბ. მუჰამადის სახელით ფელსები ასევე ქალაქ ალ-ბაბშიც იჭრებოდა.

მერვან ბ. მუჰამადი შემდგომში ომაიანთა დინასტიის ბოლო ხალიფა მერვან II, სამხრეთ კავკასიაში 732/33 წლებში გამოიგზავნა სალაშქროდ და სამართავად, ხოლო საქართველოში 735/36 წლებში ილაშქრა. შესაბამისად აღნიშნული ფელსის ემისია 735-744 წლების შუალედში უნდა განხორციელებულიყო, რადგან 744 წლიდან მერვან ბ. მუჰამადი უკვე ხალიფა ხდება. ჩვენ დანამდვილებით არ შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მურვან ყრუ თბილისის პირველი ამირა იყო, მაგრამ ეს ფელსი არის პირველი ეპიგრაფიკული ძეგლი, სადაც ტიტული ამირა და სიტყვა თბილისი ერთად გვხვდება, ხოლო წყაროებიდან ჩვენ ვიცით, რომ ქართლში არაბი მოხელის, ამირას ინსტიტუტი სწორედ მურვან ყრუს ლაშქრობის შემდეგ დაარსდა.

² Forschungsstelle für islamische numismatic. Tübingen. AM 10B3.

დაკუბრუნდეთ ჩვენს მიერ ზემოთ ხსენებულ ჯაფარიანთა დინასტიის ამირებს. IX საუკუნიდან მოყოლებული, როდესაც სახალიფოში რთული შიდაპოლიტიკური ვითარება შეიქმნა, თბილისის ამირები გარკვეული სახის ურჩობაზე წასვლას და ავტონომიის დამკვიდრებას ცდილობდნენ. ამის ნათელი მაგალითია ბუღა თურქის 853 წლის სადამსჯელო ექსპედიცია თბილისის ამირა ისჰაკ იბნ-შუაბის (ქართულ წყაროებში ცნობილი როგორც საჰაკი) წინააღმდეგ და 914 წლის იუსუფ იბნ აბუ ლ-საჯის (საქართველოში ცნობილი როგორც აბულ ლ-კასიმის) ექსპედიცია. თუმცა X საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული ჯაფარიანი ამირები არ ერიდებიან თბილისში მოჭრილ მონეტებზე ხალიფის სახელის გვერდით საკუთარი სახელის განთავსებას, რაც საქართველოში ხალიფას პოზიციების საბოლოოდ შესუსტებაზე მიანიშნებს.

მანსურ ბ. ჯაფარი ამირა პირველი იყო, რომლის სახელითაც მოჭრილი თფილისური დირჰამები (სურ. 3) შემოგვრჩა, რომლის არსებობაც მხოლოდ ნუმიზმატიკური მასალებით არის დადასტურებული. მისი სახელით მოჭრილი დირჰამი 342 (953/54 წწ.) და 343 (954-55 წწ.) წლების ჰიჯრით არის დათარიღებული და მანსურის სახელი ხალიფა ალ-მუჰტი ლილლაჰის სახელთან ერთად არის დატანილი. ჯაფარიანთა ნუმიზმატიკურ ისტორიაში 343 წლის ემისიის დირჰამი იყო პირველი მონეტა, რომელიც აღიწერა.³ იგი აღმოჩენილ იქნა ქ. მინსკთან ახლოს 1871 წელს სხვა არაბულ მონეტებთან ერთად.

სურ. 3

შემდეგი თბილისის ამირა, რომელსაც საკუთარი სახელით აქვს მოჭრილი მონეტა, რომლის არსებობაც ასევე ნუმიზმატიკური მასალებით არის

³ E. A. Пахомов. Монеты Грузии. Тб. 1970, გვ. 47.

დადასტურებული ჯაფარ II ბ. მანსურია. მისი სამონეტო ემისიები (სურ. 4) ცნობილია ჰიჯრის 364 (974/75 წწ.), 366 (976/77 წწ.), 367 (977/78 წწ.) და 370 (980/81 წწ.) წლებით. აქაც ჯაფარის სახელთან ერთად დატანილია ხალიფა აბ-ტაი ლილლაჰის სახელი.

სურ. 4

ჯაფარიანთა ხანის ნუმიზმატიკურ მასალებში ერთ-ერთი რეფორმისეული ადგილი უჭირავს ამირა ალი ბ. ჯაფარის სამონეტო ემისიებს (სურ. 5). აღსანიშნავია, რომ უკვე მეათე საუკუნის ბოლოსკენ საამიროში იწყება ვერცხლის ხარისხის მზარდი გაფუჭება, შესაბამისად ღირჰამების წონითი და ზომითი ერთეულებიც იცვლება.⁴ თუ აქამდე არაბული ღირჰამები მრგვალი მოყვანილობის იყო ამ პერიოდიდან უკვე სხვადასხვა ზომის მონეტების მოჭრა ხდება. აღნიშნულ ფაქტს კარგად აჩვენებს 1953 წელს ძველი თბილისის, მეტეხის ხიდის მახლობლად აღმოჩენილი ალი ბ. ჯაფარის მონეტათა მოზრდილი განძი. მისი სახელით მოჭრილი პირველი მონეტა 386 წლის ჰიჯრით (996/97 წწ.) არის დათარიღებული, ხოლო უკანასკნელი 418 წლით (1027/28 წწ.). მისი მმართველობის პერიოდში, 386-418 წლების შუალედში, რამოდენიმე სამონეტო ტიპი შეიძლება გამოიყოს. ჩვენ განვიხილავთ ალი ბ. ჯაფარის ძირითად ემისიებს.

⁴ დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969, გვ. 54-56.

სურ. 5

აღსანიშნავია რომ, 386 წლის ჰიჯრის დირჰამი უკვე საკმაოდ დაბალი ხარისხის ვერცხლით არის მოჭრილი. ალი ბ. ჯაფარი მისი წინამორბედების მსგავსად საკუთარ სახელთან ერთად ხალიფას სახელსაც ათავსებს, მის სამონეტო ემისიები ორი სხვადასხვა ხალიფას ზეობას ემთხვევა. შესაბამისად ალის სახელთან ერთად დატანილია ხალიფების აბ-ტაი ლილლაჰის და ალ-კადირ ბილლაჰის სახელები. 386 წლის ჰიჯრის გარდა ცნობილია მის მიერ მოჭრილი 394 ან 404 წლის ჰიჯრის დირჰამი (ზუსტი თარიღის დადგენა შეუძლებელია მონეტის შენახულობიდან გამომდინარე), ასევე 413 (1022/23 წწ.) წლის და 418 (1027/28 წწ.) წლის დირჰამები. თუმცა ბოლო კვლევებით აღმოჩნდა ალი ბ. ჯაფარის კიდევ ერთი ახალი სამონეტო ტიპი (სურ. 6), რომელიც შიდა ქართლში იქნა აღმოჩენილი და აქამდე აღწერილი არ იყო. მონეტა თარიღდება 408 (1017/18 წწ.) წლის ჰიჯრით და ამირას სახელთან ერთად აქაც დატანილია ხალიფას სახელი – ალ-კადირ ბილლაჰი.

სურ. 6

ზაზგასასმელია ის ფაქტი, რომ მონეტას სრულად აქვს შერჩენილი თარიღი და ზარაფხანის ადგილი (თბილისი), რითაც ჩვენ ალი ბ. ჯაფარის კიდევ ერთი აქამდე უცნობი მონეტა გამოვავლინეთ. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 408 წლის ღირჰამსაც ეტყობა ვერცხლის სინჯის გაუარესება, რაც კიდევ ერთხელ მიგვანიშნებს, რომ ამ პერიოდში თბილისის საამიროში მძვინვარებდა ეკონომიკური კრიზისი და გაჭირვება, რასაც თავისთავად ხელს უწყობდა თბილისის საამიროს სრული გეოგრაფიული იზოლაცია სხვა ქართული სამეფო სამთავროების მიერ. ვიდრე ვით ასევე მონეტის რეკონსტრუქციას (სურ. 7):

სურ. 7

ვიძლევიტ ახალ ცხრილს, რომელიც შეიცავს ჯაფარიან ამირათა მიერ გამოშვებულ ძირითად სამონეტო ემისიებს:⁵

	ამირა/ხალიფა	წონა	ზომა	ლითონი	თარიღი
1	მანსურ იბნ ჯაფარი; ალ-მუტი ლილ-ლაჰი	3,53 გრ.	29-31 მმ.	ვერცხლი	342 (953/54)
2	მანსურ იბნ ჯაფარი; ალ-მუტი ლილ-ლაჰი	2,5-3,12 გრ.	30-31 მმ.	ვერცხლი	343(954/55)

⁵ თ. დუნდუა, გ. დუნდუა. ქართული ნუმიზმატიკის კატალოგი. II ნაწილი. თბ. 2014, გვ. 124-125.

ვეგენი ჭანიშვილი. თბილისის ამირათა ისტორია
ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით

3	ჯაფარ იბნ მან-სური; ატ-ტაი ლილ-ლაპი	2,76-3,51 გრ.	28 მმ.	ვერცხლი	364 (974/75)
4	ჯაფარ იბნ მან-სური; ატ-ტაი ლილ-ლაპი	2,67 გრ.	29 მმ.	ვერცხლი	366 (976/77)
5	ჯაფარ იბნ მან-სური; ატ-ტაი ლილ-ლაპი	2,18 გრ.	19-20 მმ.	ვერცხლი	367 (977/78)
6	ჯაფარ იბნ მან-სური; ატ-ტაი ლილ-ლაპი	2,10-3,04 გრ.	26-28 მმ.	ვერცხლი	370 (980/81)
7	ალი იბნ ჯაფარი; ატ-ტაი ლილ-ლაპი	3,84-4,62 გრ.	27-28 მმ.	ვერცხლი	386 (996/97)
8	ალი იბნ ჯაფარი; ალ-კადირ ბილ-ლაპი	4,12 გრ.	23 მმ.	ვერცხლი	394 (1003/04) ან 404 (1013/14)
9	ალი იბნ ჯაფარი; ალ-კადირ ბილ-ლაპი	3,2 გრ.	22 მმ.	ვერცხლი	408 (1017/18)
10	ალი იბნ ჯაფარი; ალ-კადირ ბილ-ლაპი	3,4-5,29 გრ.	22-28 მმ.	მოვერცხლილი	413 (1022/23)
11	ალი იბნ ჯაფარი; ალ-კადირ ბილ-ლაპი	3,94-6,36 გრ.	23-27 მმ.	მოვერცხლილი	418 (1027/28)

Evgeni Chanishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

THE HISTORY OF EMIRS OF TBILISI ACCORDING TO NUMISMATIC MATERIALS

Summary

The first coin of emirs of Tbilisi was struck in A.H. 342 (953-954) during the rule of emir Mansur b. Ja'far. However, he was not the first Arab who struck his own coins at Tbilisi mint. Even two centuries earlier Marwan bin Muhammad (later known as Faliph Marwan II) released Arabic copper coins with his name (pic. 1). That coin by its calligraphy and its Islamic legend belongs to the coin group struck by the Umayyad Faliphate. Thus we can assume that the coin is related to Marwan bin Muhhamad, the last Faliph of Umayyad Faliphate.

Marwan bin Muhammad invaded Georgia in 735-737 and in 744 he became Faliph. Thus, this coin could have been struck in 735-744. We cannot say for sure that Marwan bin Muhammad was the first emir of Tbilisi, but that coin is the first epigraphic monument where the title "Emir" and the word "Tbilisi" are mentioned together. Moreover, we also know that the institution of Emir in Kartli was founded after the conquests of Marwan bin Muhammad.

As to the coins of Ja'farid emirs of Tbilisi, we mentioned that the first emir who struck the coin with his own name was Mansur bin Ja'far (pic. 3), whose ruling is known only through the numismatic sources, as is the case with his successor Ja'far b. Mansur (pic. 4).

The emission occupies an important place in the coinage of the Ja'farid dynasty. Under the rule of emir 'Ali b. Ja'far began the so called "silver crisis" and the dirhems became silver plated. So far we have known only four emissions of 'Ali b. Ja'far, but in this paper we showed that there also existed his yet another emission. That coin (pic. 6) was struck in A.H. 408 (1017/1018) and was not known before. As we mentioned, the quality of silver in that coin is low and it means that in that period in Tbilisi there was an economic crisis caused by almost complete isolation of Tbilisi Emirate by other Georgian kingdoms.